

SZEMLE

MAGYAR PEDAGÓGIA
99. évf. 1. szám 97–106. (1999)

„Utazás a szobában” gyermeküket tanító apák a XIX. században

Pukánszky Béla
József Attila Tudományegyetem, Pedagógiai Tanszék

A tizenkilencedik század gondolkodóinak figyelme egyre nagyobb mértékben fordult a gyermek, a gyermekkori felé. Kiteleződött az a folyamat, amely az 1700-as években kezdődött, s melynek során a neveléssel, pedagógiával kapcsolatosan megfogalmazott gondolatok egyre szélesebb körben letek visszhangra. Az évszázad irodalmi termése bővelkedik a nevelésről szóló írásokban. Ez a felfokozott érdeklődés jórészt *Jean-Jacques Rousseau* műveinek hatásával magyarázható. A Rousseau-recepció nyomán például angol és francia arisztokrata körökben szinte divattá vált otthon nevelni, oktatni a gyerekeket. A szülők több esetben magántanítót sem alkalmaztak, bíztak saját nevelői képességükben (*Musgrove*, 1998. 257–266. o.) Másrészt viszont – ahogyan az az újabb keletű, gyermek-kortörténettel foglalkozó művekből kitűnik – maga a mentalitás, a gondolkodásmód, ezen belül a gyermekkel kapcsolatos attitűd is jelentős fejlődésen ment keresztül a tizenkilencedik században. A gyerek a hétköznapi világában is egyre fontosabb szerephez jutott, nemcsak a könyvek lapjain (*Robertson*, 1998).

A pedagógiát mint tudományt művelő szerzők összefoglaló-rendszerező művein kívül a nevelést népszerűsítő írások egész tömege jelent meg. Ezek elsősorban az érdeklődő nagyközönségnek, mindenekelőtt szülőknek szólnak, s oldottabb, kötetlenebb stílusban, általában egy-egy esszé keretei között foglalkoznak a nevelés és a tanítás kérdéseivel.

A gyermekneveléssel foglalkozó írások között egy érdekes típus jelenik meg: a kisgyermeket otthon, a családi ház falai között nevelő, tanító édesapák – többnyire fiktív – naplója. Telitalálat ez a műfaj, üdítő színfolt a nevelés hétköznapi gondjainak megoldásához receptet osztogató magabiztos szerzők írásainak tömegében.

E fiktív naplók szerzőinek köre változatos: találunk közöttük ismert és sikeres színpadi szerzőt éppúgy, mint neveléstudós egyetemi tanárt. Az előbbire példa *Ernest Legouvé* (1807–1903), francia író, akadémikus, az utóbbira pedig kolozsvári egyetem első pedagógus-professzora, *Felméri Lajos* (1840–1894). Mindketten saját koruk ismert és

elismert szerzői, akik azonban különböző területek felől közelítettek a nevelésről szóló esszé műfaja felé.

Legouvé a családi nevelésről

Ernest Legouvé korának sikeres színpadi szerzője volt, akinek több darabja magyar színpadokon is jelentős sikert aratott (pl.: *Adrienne Lecouvreur*, *Nők harca*, *Tündérujjak* és az *Eugène Labiche*-sal közösen írt *Tücsök a hangyáknál*). A színház mellett élénken foglalkoztatták kora társadalmának aktuális problémái is. A *College de France* falai között 1948 tavaszán hetente százak és százak hallgatták előadássorozatot, amelyet a nők történelmi szerepéről, társadalmi helyzetéről és jogairól tartott. Véleménye szerint a francia forradalom és ennek nyomán a napóleoni jogrendszer adós marad a nők jogainak deklarálásával. *Legouvé* erőteljes támadást intéz e patriarchális jogrendszer ellen, amikor a „különbözők egyenlőségének” alapelvét hirdeti. Ennek alapján sürgeti nők társadalmi emancipációját, jogaiknak kodifikálását, az intézményes leánynevelés rendszerének fejlesztését.

A nők művelődéstörténetével foglalkozó előadásai nyomán több könyvet írt, ezek közül „*Histoire morale des femmes*” (1849) magyarul is megjelent *Feleki József* fordításában (*A nők erkölcsi története*). Hasonlóan nagy sikert aratott későbbi műve, amely „*La femme en France au XIX. siècle*” (*A nő szerepe a XIX. századi Franciaországban*) címen jelent meg 1864-ben. *Legouvé* ekkor már nemcsak híres színpadi szerző, hanem sokak által tisztelt társadalomtudós. Sorra jelennek meg kötetei, amelyekben már egyre többet foglalkozik a családi nevelés kérdéseivel. Így például is a „*La science de la famille*”, valamint a „*Messieurs les enfants*” című írásaiban kora családi életének hiteles és árnyalt képét nyújtja. Ezután következik „*Atya és fiú a tizenkilencedik században*” (eredeti címe: *Les pères et les enfants au XIXe siècle*. Paris, *Hetsel*, 1867), melynek fordítója szintén *Feleki József*, és a Franklin Társulat gondozásában jelent meg 1878-ban. (*Feleki József*, református pap egy Foktó nevű kisközségben élt Kalocsa mellett. Egyháztörténeti monográfiákat írt, és színvonalas fordításokat készített francia szerzők: *Ernest Legouvé* és mások műveiből. Munkássága érdekes példája annak, hogy milyen hatékony volt egykor a decentralizáció: a vidéken élő értelmiségiek könnyen bekapcsolódhattak a milleniumi Magyarország szellemi életébe.) Ugyancsak ő ültette át magyarra *Legouvé* egy nevelési témával foglalkozó esszékötetét, amely „*Leányaink és fiaink*” címen jelent meg magyarul 1885-ben.

A „*Les pères et les enfants*” tehát egy fiktív napló, egy apa naplója gyermeke nevelésének hétköznapijairól. *Legouvé* így fogalmazza meg vizsgálódása tárgyát: „Egy lelket választottam színterül eszmém kifejtésére, egy atyai lelket örömeivel, zavarával, ijedelmével; oldala mellett egy másik lélek, a gyermeké, tudatlanságával kíváncsiságával.” (*Legouvé*, 1878. 20. o.) S az általa bemutatott érzékeny lelkű apa fogékony a nevelés kérdései iránt, sőt időt szakít fia nevelésére és tanítására. Új jelenség: a tizenkilencedik század polgári köreiből az apák családban betöltött tradicionálisan távolságtartó szerepe fokozatosan átforgalmódott, egyre több időt szántak gyermekeik (elsősorban fiaik) nevelésre.

A *Legouvé* által ábrázolt édesapa maga viszi el fiát az emberek közé is, lehetőséget teremtve számára az emberi jellemvonások megfigyelésére, erkölcsre vonatkozó kérdések megfogalmazására. S az erkölcsöt érintő kérdésekben – ez is új jelenség a nevelés történetében – az apa a gyermek igazságérzetére, romlatlan, érintetlen ösztönére hagyatkozik: „Semmi sem hozza őket zavarba, semmi sem tántorítja meg” – írja a gyermekekről. „Tiszta lelkük, melyet az emberekkel és a tárgyakkal való érintkezése zománcától még meg nem fosztott; mely előtt alkalmazkodás, alku és elővigyázat még ismeretlen, sajtószerű érzéssel bír az igazság iránt és abban hajthatatlan...” (*Legouvé*, 1878. 110. o.)

Meghitt kedélyességet fejeznek ki a gyerek házi oktatását-tanítását ábrázoló fejezetek. Nemcsak a tanítás, az ismeretszerzésben való vezetés *Legouvé* által alkalmazott módszereit ismerhetjük meg ezeken a lapokon, hanem ennél sokkal többet: az a finom ecsetvonásokkal ábrázolt szenvedélyes érdeklődést, amellyel az apa gyermeke fejlődését nyomon követi, és azokat az alaposan átgondolt erőfeszítéseket, melyekkel ezt a fejlődést segíteni igyekszik.

Amíg azonban idáig eljut, magának is fejlődnie kell – rideg, távolságtartó atyából, érzékeny lelkű, empatikus segítőtárrá kell válnia:

„Tegnap a kandalló mellett ültem és figyelemmel olvastam egy kínai utazás érdekes leírását, midőn egyszer fiam, ki mellettem játszott, megfogja karomat és így szólít meg: Atyám, miért ... – Hagyj békét ... Miért gyulad meg... – Hagyj már békét ! – szakítám félbe. De ő a gyermekek természetes nyakasságával tovább faggatott: Miért gyulad meg a tűz, ha a fújtatóval fújják? Felelj nekem, – mondd meg atyám ... Mit tudom én, – mondtam neki türelmetlenül és félrelökve magamtól. A gyermek csüggedten félrevonta magát és én folytattam olvasásomat. De szórakozott valék; megzavart figyelmem nem tudta megtalálni az elbeszélés fonálát, a távoli vidékek ismeretlen neveit olvasva, akaratom ellenére is folyvást előttem láttam a gyermek kíváncsi tekintetét és kérdő szemeit. Nemsokára azután mintegy észrevétlenül elhagytam China partjait és röpködő gondolatim ama bámulatra méltó miért-en akadnak meg, mely a gyermek beszédének alapját képezi. Minő kutató lélek! – mondtam magamban, – minő buvár szellem a gyermek, mennyire meghatja őt minden e rája nézve új világban. Arcán valóságos fájdalom tükröződött vissza, midőn félrelöktem magamtól. Ugyan hogy is tudtam ezt elkövetni? Nem hiba-e, nem több-e a hibánál ilyen modorral gyengíteni a vágyat, melynek alapja a tudománysohaj? Nem annyi-e ez, mint erővel lezárni szemeiket? A sötétben nem használhatják a látás tehetségét; maguk a tárgyak elvesztik rájuk nézve jelentőségüket, mi által sötét éjszakára kárhozzatjuk azokat, kiket világosságra hozni kötelességünk. Gondolataim szemrehányásba mentek át. – Miért tagadtam meg tőle a feleletet? Midőn magyarázatot kért, miért mondtam ezt neki: mit tudom én? E szóra hirtelen megdöbbszem! Megrázó, hatalmas, szégyenteljes oka van e feleletemnek, «mit tudom én» – üztem tovább lassan gondolataimat, – oka az, hogy valóban nem tudom!” (*Legouvé*, 1878. 23–24. o.)

Az első lépés megtörtént: a zárkózott apa – miután rádöbben fia tudásszomjának értékére, saját durvaságára és tudatlanságára, mellyel e tudásszomjat kielégíteni nem tudja, ez a férfi, aki eddig csak azt tette szülőként, amit saját szüleitől is látott, nos ő e katartikus élmény hatására kilép a hagyományosan reá testált szerep maszkja mögül. Így folytatja:

„A könyv kiesett kezemből, a maga borzasztó nagyságában most vettem először észre tudatlanságomat és a mint a leesett könyv félig nyitva lévő lapjára tekinték, gépiesen olvastam el címét: Utazás Indiában és Chinában. – Különös – gondolám – igyekszem megtudni a Chinában történeteket és nem tudom, hogy a fújtató, melyet minden pillanatban használok, miért éleszti a tüzet, melynek melegét naponként érzem! Mi hát az a fújtató? – kérdém magamtól. Honnan kerül elő a fogója, mely tartja; az oldala, melyhez a fogó erősítve van; a festett papír, mely oldalát borítja? Ki készíti a könyvet, melyet olvasok, a papírt, melyre irok? Miképen? Hol? Mióta? Egymást követte a sok kérdés, – egymást üzte, a sok «miért», mintha csak minden tárgy megelevenült és kérdezett volna! A témédek titok mely eddig környezett, a nélkül, hogy érttem vagy vizsgáltam volna, és a mely most egyszerre tárult fel mind előttem, lidércnyomásként nehezedett reám eme egyetlen, szégyenteljes feleletemért: «mit tudom én!»

A gyermek hangja felébresztett tudatlanságom álmából. Ki akarok bontakozni belőle – ő érette. Tanulmányozni akarom ama kis világot, melynek szoba neve, hogy vezetője legyen és csodákat mutassak be neki.” (*Legouvé*, 1878. 25–26. o.)

Megszületik a terv: egy tizenharmadik századi francia író művének címét alapul véve – „Utazás a szoba körül” – képzeletbeli utazásokat tesz fiával a tudomány világába, melyek kiindulópontjai a szobában található használati tárgyak:

„Én itt e helyen, kisdud szobáskámban akarom összpontosítani vándorlásaimat; zarándokolni indulok, hogy magamhoz térjek! Te pedig, kedves faggatóm, te, ki makacs „miért”-ekkel ismeretlen eszmemozgalmat költél fel bennem, jer velem, tekints és hallgass reám, tanulj és taníts engem! Gyermeked! Gyermeked! Mély vonzalommal szeretünk mi titeket és még sem tudjuk, mily drága kincseink vagytok ti nekünk! Titeket nemcsak azért adott az Isten minekünk, hogy legyetek számunkra az örömmek kiapadhatatlan forrásai; hanem azért is, hogy legyetek nevelőink; őszinte kérdéseitek felnyitják szemünket; hogy tanítsunk titeket, magunk is kényszerülünk tanulni vagy ismételni: mindent nektek köszönünk, még azt is, a mit nektek adhatunk!” (*Legouvé*, 1878. 26. o.)

A *reneszánsz humanistáinak gondolatai és Rousseau a pozitív, elfogadó* gyermekszemlélete éled újjá ezekben a sorokban. *Legouvé* azonban nem elégszik meg azzal, hogy a gyerekről szóljon, többet mond ennél: felfedezi azt a jelenséget – amelyet azóta is viszonylag kevesen vizsgáltak – nevezetesen a gyermeknek a szülőkre, a felnőttekre gyakorolt hatását. A gyerek nála tanítvány és tanító egyben. Mert végső soron erről szól ez a könyv: az apa, aki maga vezeti be gyermekét a világ, az élet rejtelseibe, saját maga ismerteti meg vele a természet jelenségeit – ez az apa maga is tanulni, fejlődni kényszerül, ha fiának házitanítója kíván lenni. *Rousseau* kívánalma itt szó szerint vétetik: az apák legszentebb kötelessége, hogy maguk neveljék gyermekeiket.

A *Legouvé* által bemutatott apa nevelői arculata – a napló tanúsága szerint – az „utazások” során jelentősen átforgalmazódik, fejlődik. A kezdeti érdektelenség, a nevelői eszközök hiánya már a múlté, néhány együtt töltött délután után már nagyfokú érzékenységgel figyelni fia lelkének rezdüléseit. A huszadik század reformpedagógusai sem figyelték nagyobb csodálattal s egyúttal mélyebb empátiával a gyermekim lélek finom rezdüléseit:

„Egy hó óta utban vagyunk: Kirándulásainknak oly nevet adtam, mely kis utitársamat megigéz e név: «Egy tudatlan tudományos utazása szobája körül». Sétáink időnként szükségképp félbeszakadnak; előbb magamnak kell az utat mi ismernem, hogy neki megmutathassam. De mire emellett is lelkesedésem első fellobbanásában oly sikeresen használtam fel az első hónapot, hogy tanítványommal a szobának három vagy négy lényegesen alkotó elemét ismertethettem meg; már tudja, – köszönet néki, magam is tudom, – hogy honnan kapjuk a vasat és miképen dolgozzák fel; mi a festett papiros anyaga és gyártásának módja.

Hogy ezen fogalmakkal megismertessem, nemcsak arra voltam kényszerítve, hogy előbb magam megismerjem; hanem arra is, hogy a tanítás módszerét elsajátítsam.

A gyerekek nem közönséges hallgatók, kik az egyszerű magyarázattal megelégednek; ránk meresztett nagy szemek, kérdezősködéseik, hallgatásuk, várakozásuk oly külön nyelv alkotására ösztönöznek bennünket, mely a tárgyakat kényszer erejével ülteti át lelkükbe; világosnak és érdekesnek kell lenni egyaránt; egyszerűsíteni kell mindent, a nélkül, hogy valamit elhagynánk; mindenekelőtt képzelőtehetségükhöz kell beszélni.

A gyermekeknél főtehetség a képzelődés. Az ész csirájában van meg bennük, még csak jövőben fog kifejlődni; emlékezetük fogékony az eszmék és a tények elfogadására, de nem elég erős azok megtartására is. Kevés erőfeszítéssel sokat tanulnak, de könnyen sokat is felejtnek, minek oka abban rejlik, hogy általánosságban csak a szerzett ismeretekre ügyelünk, holott a gyermekek soha sem szerzik az ismereteket, hanem csak elfogadják.

Midőn valamely tényt mélyen bevésni akarok a gyermek lelkébe, nem támaszkodom egyedül emlékező tehetségére, mely nagyon hasonlít a fényképészeti lemezhez, mely minden benyomást könnyen elfogad, de könnyen el is veszít, hanem igyekszem magyarázatomnak éles fordulatot, egyszerű, de megkapó alakot adni.” (*Legouvé*, 1878. 26–27.)

Érdekes, elgondolkodtató sorok. *Locke* „tisztá lap” elméletén túllép, nem tartja célszerűnek a mechanikus ismeret-bevésést, a tanítás menetét a gyerek érdeklődéséhez, egyéni felfogóképességéhez kívánja alakítani. De többet is tesz ennél. A tanítás anyagát, a tanulás során megszerzett ismeretek körét úgy választja meg, hogy a tananyaggal kapcsolatos beszélgetés során a pusztá ismeretszerzésen túl mindig adódjon alkalom nevelő jellegű, lélekformáló tapasztalatot szerzésére is. Jó példa erre a „*Kényelmünk*” című rövid alfejezet, melyet teljes terjedelmében közlünk:

„*Pascal* helyesen mondja : «egyik legnagyobb bűne az embereknek, hogy nem tudnak otthon megmaradni.» A mióta tanulmányozom e szobát, minden a mi benne van, forrása az ismeretszerzésnek reám nézve épügy, mint fiamra nézve. A multkor meglátogattuk a szomszéd üveghutát és egy vak munkással is találkoztunk, kit a láng visszacsapódása fosztott meg szemefényétől. Részvétel a szerencsétlen iránt, elmélkedésem a szerencsétlenség fölött újabb tanulmányra vezetett; tegnap a szoba közepére állítam fiamat és így szóltam hozzá:

- Tekints jól magad körül! – Körültekintett.
- Milyennek találod e szobát ?
- Nagyon csinosnak.
- Hogy tetszenek e függönyök ?

- Nagyon szépek.
- És e tükör, e papírok, e karszékek és e kanapé, csinosak mind ugyebár?
- Csinosak.
- Nézd gyermekem kellemes benyomást tesz reánk e tárgyak látása, pedig egyetlen egy sincs e tárgyak között, mely fájdalmat, veszélyt, szerencsétlenséget, vért, könyhullatást, sőt halált ne képviselne !
- Hogyan ! – kiálta a gyermek megrémülve.
- Emlékezel még a szerencsétlen üvegművesre, kinek szemeit kiégette a kemence lángja. Tanuld meg, hogy egyetlen egy foglalkozás sincs, melynek ostora ne volna, egyetlen egy munkás sincs, ki foglalkozása közben életével ne játszanék. Nemcsak a cserepezőket értem, kik a háztetőről lezuhanhatnak; a kőműveseket, kii kőhalmaz alatt lelhetik halálukat; kőfejtőket, kiket egy felrobbanás megcsönkíthat; bányászokat, kik egy beszakadás következtében elveszhetnek; ácsokat, kik leesnek a magasból, ha állványuk összedől; nem beszélék előtted a sok ezer megsebzésről, mit e rettenetes szerszámok kezelése naponként okoz; sem a fáradtság és nélkülözés sok ezer betegségről, melybe e tulságos durva munkák ejtenek ... nem! ... nem ezekről akarok beszélni! Állapodjunk meg ama békés foglalkozásoknál, melyeknek hasznos művei naponként kézzel foghatók ... Látod az ablakon azt a csinos zöldeskék kelmét? Ennek készítőit folytonosan üldözi egy borzasztó betegség: a sorvadás, melyben öreg szomszédnők is meghalt; a festett papír készítőit az arsenikum, – a szobafestőket az ólom, – a tükrök cinezőit a higany fenyegeti a megmérgezéssel; a kristálymetszők gyakran mellbetegségben, az aranyozott szegek készítői végegyengülésben halnak el; a selyemgubókat lemotoláló asszonyok ujjai megrepedeznek a fekélytől; a vegytani gyufagyártók gyakran elvesztik ínyüket és a felkötésre használt rongyok által álcápjukat is; végre, kik gépek körül dolgoznak, magokban e gépekben gyakran legborzasztóbb ellenségüket találják: a rémesen pusztító kerekék fogai között szétszaggatott testük és összezúzott tagjaik a legvéresebb lapjait képezik a munkásosztály vértankönyvének! Láthatod ebből, hogy a kényelem, mely körülvesz, fájdalom között jó létre; az az egyszerű pompa, mely téged elbűvöl, a nyomor szülötte! ... Lebegjen szüntelen előtted, hogy kiknek köszönheted a kényelmet és az egyszerű pompát. Soha ne dőlj ágyadra a nélkül, hogy meg ne emlékezzél annak készítőjéről, kinek talán magának ágya sincs; soha ne ülj a kandalló mellé a nélkül, hogy meg ne emlékezzél annak készítőjéről, a ki talán maga fázik; végre népesítsd be e kis szobát mind ama ismeretlen barátokkal, kik ezt alkalmas helylyé varázsolták munkára és édes öröme egyaránt; gondolj néha atyádra is, kinek te vagy egyedüli gondolata: eképen legyen reád nézve e szoba örök tanítója a szánalomnak, hálának és gyöngédségnek!” (*Legouvé*, 1878. 35–38. o)

Érdemes megfigyelni, hogy – a mai olvasó számára már kissé nehézkesnek tűnő –, de a korra olyannyira jellemző, érzelmekre hatni kívánó stílus mögül egy meglepően fejlett szociális érzékenységű író világszemlélete sejlik elő.

Az eddigiiek összegzéseképp elmondható, hogy *Legouvé* gyermekszemlélete meglepően *modern*, sok tekintetben mai vonásokat hordoz. Mindenképpen elüt attól, amit a XVIII. és XIX. századi uralkodó pedagógiaelméleti irányzatok befolyása alapján várhatnánk. Francia szerző lévén nem csoda, hogy nem érinti meg a herbartianus pedagógia gyermekszemlélete, amely keveset törődve az egyéniséggel, mindenekelőtt erényes embert, „jó állampolgárt” akar formálni a gyerekből. De nem érinti meg az angolszász puritanizmus *Locke*-féle ideálja sem, amely a gyerek képlékeny, formálható lelkét passzív

anyagának tekinti, s jól alkalmazkodó, a világ praktikus dolgaiban magát könnyedén feltaláló úriemberré kívánja tanítványát nevelni. Leginkább *Rousseau* gondolatai élednek újra *Legouvé* könyvében. *Rousseau* a tanítást élményszerű „séták” köré rendeli, *Legouvé* a szobában tett képzeletbeli „utazások” alkalmával tanítja a fiút. Mindketten fontosnak tartják a konkrét ismeretszerzésen túl a morális fejlődést elősegítő nevelő *tapasztalatok nyújtását*. Emlékszünk *Rousseau* Emillel tett kirándulására, melynek során az agyagkacskával bűvészkedő vásári mutatványos lesz az, aki katartikus élményhez jutatja a fiút: Nevezetesen úgy, hogy előbb hagyja, hogy a mutatvány rejtélyét megfejtő fiú a mágnes darab segítségével maga felé vonzza a vízen úszó bábut, majd másodszor leleplezi a tömeg előtt találékonyágával tetszelegni akaró gyereket. A magamutogató önteltség jellemhibája felé vezető ösvényről így egy csapásra a helyes út felé tereli a fiút. Ebben a kirándulásban persze az a legérdekesebb, hogy a *Rousseau* által teremtett „nevelési helyzetek” (ahogyan mai szóhasználattal neveznénk) egyikével van dolgunk. Akárcsak a Montmorency erdőben való tévelygés, kiútkeresés, ez sem „valódi”, hanem előre kiagyalta, megrendezett szituáció. Így tesz *Legouvé* is: a tanítás során úgy rendez el az elsa-játításra váró ismereteket, hogy ezekhez kapcsolódóan mindig adódjon alkalom az *erkölcsi értékek felmutatására*, a morális célzatú beszélgetésekre.

Legouvé gyermekfelfogása a huszadik század hajnalán kibontakozó reformpedagógiai irányzatok *gyermekközpontúságát* előlegezi meg. Az imént bemutatott könyve mellett más művei (pl. „*Leányaink és fiaink*”) alapján is állíthatjuk, hogy a reformpedagógia eszmei előkészítése mélyebben gyökerezik a tizenkilencedik századi írók munkásságában, mint ahogyan azt a korábbi szakirodalom alapján hittük. Ezek a szerzők *hidat vertek* *Rousseau* sok esetben képtelennek tűnő ötletei és a saját koruk eszméi között, szerencsés kézzel fejlesztették tovább az „enfant terrible” pedagógiáját, amely pedagógia a saját korában, a XVIII. század végén még nem fejthetett ki elementáris erejű hatást.

Felméri Lajos képzeletbeli utazásai

Legouvé nevelési írásai minden bizonnyal erőteljesen hatottak saját koruk olvasóközönségének felfogásmódjára, gyerekekről alkotott képre. S hogy ezek az olvasók nemcsak a művelt francia rétegekből kerültek ki, azt bizonyítják a könyveinek fordításai, többek között a *Feleki József* által magyarra átültetett kötetek is. Elképzelhető, hogy ezeket a magyar nyelvű változatokat ismerte *Felméri Lajos*, a kolozsvári egyetem első pedagógia professzora, de bizonyára olvasta őket az eredeti francia kiadásban is. *Felméri* ugyanis kiválóan tájékozódott a korabeli angol és francia pedagógiai szakirodalomban, és nincs okunk feltételezni, hogy ne ismerte volna a nevelésről kötetlenebb, esszé-stílusban író szerzők műveit is. Volt közvetlen nevelési tapasztalata, hiszen évekig nevelősködött *Haller József* gróf családjánál. Pesten végzett református teológiai és egyetemi filozófiai tanulmányokat. Az 1860-as évek végén Angliában, Skóciában és Németországban járt tanulmányúton, s tapasztalatairól könyvet is írt. Termékeny pedagógiai író volt, szívesen írt a nevelésről nemcsak pedagógusoknak, hanem szülőknek és házi nevelőknek is. Ott-honosan mozgott abban a stílusban, amelyet *Legouvé* munkáiból már jól ismerünk.

Negyedik esztendeje tanított a kolozsvári egyetem pedagógiai tanszékén, amikor – a kor szokásaihoz híven több részletben – megjelent egy írása a Néptanítók lapjában „*Uta-*

zás a szobában” címmel (*Felméri*, 1875). Már a cím is *Legouvé* művének ismeretét sejteti, de van még több közös mozzanat. Egy apróság: mindketten hivatkoznak *Pascal* mondasára, miszerint „az emberek egyik legnagyobb bűne, hogy nem tudnak otthon ülni”. (Ebbe a bűnbe egyik szerzőnk sem kíván esni, hiszen utazásuk csak képzeletben zajlik, valójában kényelmes szobájukban ülnek.) Fontosabb egybeesés viszont az, hogy mindketten a gyerek érdeklődését veszik figyelembe. Felcsigázzák beszélgetőtársuk érdeklődését, amikor érdekes, izgalmas beszélgetés során mutatják be nekik be a természettudományok egyes elemeit – *Legouvé* az egyszerűbb használati tárgyak fizikai működését, *Felméri* pedig az emberi szervezet működését a szív munkájától kezdve az érzékszerveken át az idegrendszer működéséig. A magyar neveléstudós – a francia íróhoz hasonlóan – a gyermeket gondolkodó, kérdéseket feltevő, problémákat megoldó lénynek tekinti, nem pedig külsőleg adagolt ismereteket mechanikusan feldolgozó tanulógépnak. Nem véletlen, hogy *Felméri Lajost* a pedagógiatörténeti szakirodalom a magyar reformpedagógia előfutárának tekinti (*Köte*, 1997. 78. o.).

Felméri „útleírása” már az elején *Legouvé* könyvét idézi fel emlékezetünkben. Így kezdi az utazás színhelyének és a beszélgető-tanításnak leírását: „Egyszerű kis szoba, benne pár öreg karszék, a vas kályha, régi fali óra; egy szerény album és tükör, kis zongora, pár ódon festmény, a tisztára mosott padlazon kicsiny szőnyeg, a kristály tiszta ablakok előtt néhány cserép virág : minő nagy világ ez kevéssel beérni tudó léleknek; a gyermeki lélek előtt pedig az ismereteknek egész encyklopaediája. Feltéve, hogy családapa vagy, s feltéve, hogy első kötelességednek ismered gyermekeid nevelését, ebben a körben gyermekekkel oly tanulságos utazásokat tehetsz, mint akár *Livingstone* vagy *Payer* és *Repes*, sőt amazoknál sokkal nyugalmasabbakat, mert sem vad bennszülöttek, sem a nagy hideg, sem jeges medve csoportok nem fogják kutatásaidat veszélyeztetni.

Házi locomotivodat megindítod, azaz elkezdesz peripatetikus philosoph módjára jár-kálni, s íme gyermekeid, minden jegyváltás nélkül hozzád csatolják üres (t. i. szellemileg üres) kocsijokat. Te vagy mozdony, és mozdonyvezető egy személyben. A vonat menete alkalmával – mint tudjuk – a második, harmadik kocsi ugyanazon zökkenéseket teszi, miket az első tett: ugyanez történik házadnál is, mert gyermekeid, mint vasuti kocsik, helyesebben, mint természeti népek, majmolják még lépteidet, testtartásodat is. Persze mindnyájan egy kupéban, az édes otthon első rendű kupéjában utaztok. Megindúlhattok bátran üres zsebbel, mert pénzhajhász vendéglősek, lelkiismeretlen pincérek nem fogják utatokat megkeseríteni; sem a határszéli motozásoknak kitéve nem lesztek, sem a hordárok szerencsés utazást követelő arcz és még egy hatosért kacsintgató kéz-tartásait nem kell megváltanotok. Mozdony, kocsi, konduktor, vasúti mérnök, hordár, vendéglős, minden-minden magatokból telik ki.

Pascal, a nagy francia moralista, igen helyesen mondá, hogy az embereknek egyik legnagyobb bűnök, hogy nem tudnak otthon ülni. Mi utána tehetnők, hogy ma az utazások, körútak, kéjkirándulások korában – nem tudnak utazni. Tehát otthon ülni és mégis utazni, tanulságos kirándulásokat tenni: bizonynyal első rendű érdeme lehet egy családfőnek. Múlt évben egy régi ismerősömet látogattam meg, s meglepetve voltam tanuja egy ily szobai utazásnak, melynek első állomásnyi részét tanító-társaimnak, a főbb vonásokban, egy kis előzménnyel együtt íme bemutatom.

Forró augusztusi délután volt. Barátommal arról beszélgetünk, vajjon mi lenne helyesebb az iskolai építkezéséknél, a régi iskolaépületeket kitararozni-e, vagy azokat merőben újból építeni.

[...] Ily veszedelmes destructiv dolgokon törtük fejünkét, midőn hirtelen az ég is, a külső fojtó bűzhödtt levegőre haragosan ráfordult, dörögni kezdett, a felhők csattogni, szikrázni kezdettek, mintha valamely cyklops-óriás velők pipára akart volna gyujtani, aczél- és kovaként saruén őket egymáshoz, taplónak bizonyosan ami ódon iskolánk épületét akarván felhasználni. Zoltánt, ismerősöm elemi iskolát ép akkor végzett fiát, hirtelen beüzte az udvarról a vihar.

Na fiam – mond az apa – látom az orczádról, hogy elfáradtál. Jó, hogy bejöttél most már pihenésül itt a szobában fogunk járkálni, s egymást megnézni.

Z o l t á n. Dehogy fáradtam el, atyuskám, csak az arcom oly piros; de az egyébkor is piros színű, hiszen mama azért mondja annyiszor, hogy az ő kertében az én orezám a legszebb rózsa, s legtartósabb, mert télen-nyáron egyformán virít.

A p a. Mindjárt meglátom igazad van-e? Add ide kezedet. Lásd, van a te testedben egy kis szivattyu, mely hasonlít az udvaron levő szivattyus kúthoz. A különbség a kettő közt az, hogy ez a szivattyú, melynek neve *szív*, kettős szerkezetű: A szív két félből áll: jobb- és bal kamarából, egy-egy pitvarral, vagy váróteremmel ellátva. De van e kamaráknak, és pitvaroknak nagyon jól záródó ajtóik is, melyeket *billentyűknek* hívnak. Ezek az ajtókon a szív kamaráknak egy örökké bolygó vendége játszik bujdosít : a *vér*, a szív szivattyúnak ez a drága-piros vize. A vérnek is van víz-része, a *vér-savó*, becsesebb részét a *vérgolyók* alkotják. Ezek a golyók, mintha csak az örökös bujdosásra kárhóztatott Kain tarisznyájából kikerült pénzdarabok volnának, örökös útban vannak a test csatornáin, az (üt- és vér-) *ereken*. Hogy társaságban utaznak, természetes; kényelmesebb és kellemesebb mindig ismerősökkel és rokonokkal utazni. Főállomás a szív. Ha a szív váró-termek, a pitvarok megteltek utazókkal, megnyílnak az indóházakba nyíló ajtók, s egy pillanat alatt minden útas hajón van. Erre a kamarák falai összeszorúlnak, az ajtók kitáruznak, s minden háromszori csöngetés nélkül útra indul a vízi vonat, ki egy, ki más irányban: A szívnél a háromszori csöngetést a várótermek, az indóház kiürülése és az erre következő rendkívül rövid ideig tartó szünet (pauza) helyettesíti, a miket együtt egy szivverésnek hívunk. Az útra kelt vérgolyók egy része délfelé tart, a déli csatormán, hogy a test Alföldjének rónáit megöntözze, a béledényeket, a gyomort stb. megítassa, kiséperje, kitisztogassa. A másik rész pedig északra megy, a nyak ütérén, a fej, az agy birodalmának megöntözésére ...” (*Felméri*, 1875. 38–39. o.)

A fenti idézetek alapján jól érzékelhető a két szerző és a két mű közötti *hasonlóság és különbség*. *Legouvé* már pályája csúcán írja nevelési életképeit, *Felméri* viszont még pályakezdőnek tekinthető, tragikusan rövid élete fő műve, „*A neveléstudomány kézikönyve*” még előtte áll. Közös a gyerekszemléletük: a gyereket aktív, izgalmas problémákat kereső lénynek tekintik, akinek érdeklődése a tanulási folyamat fő mozgatóereje. Nem hisznek az előre apró lépésekre osztott ismeretszerzés herbarti receptjében. Az ő beszélgető, együtt gondolkodó – a szókratészi heurisztika elemeit sem nélkülöző – tanulásuk improvizatív, *művészi* tevékenységre emlékezteti a szemlélőt. Olyan tanításra, amely nem csupán az értelem csiszolására tör. *Legouvé* különös gondot fordít az erkölcsi problémák

felvetésére is, *Felméri* e munkája esetében a morális nevelés nem kap ilyen hangsúlyt. A *Legouvé* által bemutatott apa voltaképpen tiszteletre méltó amatőr a természettudományok világában: maga is állandó tanulásra szorul, hogy fiát taníthassa. *Felméri* főhőse viszont (bécsi politechnikumi oklevéllel a tarsolyában) kiváló szakértője a tudományoknak, nemcsak az élettant ismeri és tudja szemléletesen tanítani, hanem – ahogyan az a cikk folytatásaiból kitűnik – érdekesen tudja szemléltetni a fizika (fénytan, mechanika stb.) különféle jelenségeit is (*Felméri*, 1877).

Befejezőként megállapíthatjuk, hogy a gyermekfelfogás alakulása szempontjából fontosak ezek a művek. Igaz ugyan, hogy ma már kevésbé ismertek, nem tartoznak a klasszikus értelemben vett pedagógia szakirodalomban megfogalmazódó elméletek „szélesen hömpölygő folyamának fő sodrásába”. Mégis – pontosan azért, mert a legszélesebb olvasóközönséghez szóltak egykoron –, hatásuk igen jelentékeny lehetett. A bennük kifejeződő gyerekszemlélet pedig egy olyan változás első jeleit hordozza, amely a gyermek személyiségének középpontba kerüléséhez vezet. Ez a folyamat pedig majd a reformpedagógiai irányzatok tarka kavalkádjában csúcsonylik ki a huszadik század első évtizedében (*Németh és Skiera*, 1999).

Irodalom

Felméri Lajos (1877): A természetan elemei a játéktéren. *Néptanítók Lapja*, X. 10–14.; 33–37.; 65–71.; 21–125.; 196–201.; 213–219.; 408–413.; 436–440. 478–481.; 496–499.

Felméri Lajos (1875): Utazás a szobában. *Néptanítók Lapja*, Buda-Pest, VIII. 38–42.; 225–227.; 247–248.; 267–270.; 291–292.; 316–319.; 344–346.; 366–369.; 384–387.; 400–402.; 421–426.; 440–445.

Köte Sándor (1997): *A hazai neveléstudomány tudományelméleti kérdései*. O.P.K.M., Budapest, 78.

Legouvé, E. (1878): *Atya és fiú a tizenkilencedik században*. Fordította Feleki József. Franklin Társulat, Budapest.

Musgrove, F. (1998): Az otthon és az iskola konfliktusa. In: Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 257–266.

Németh András és Ehrenhard Skiera (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Robertson, P. (1998): „Az otthon mint fészek”. In: Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Eötvös József Kiadó, Budapest.